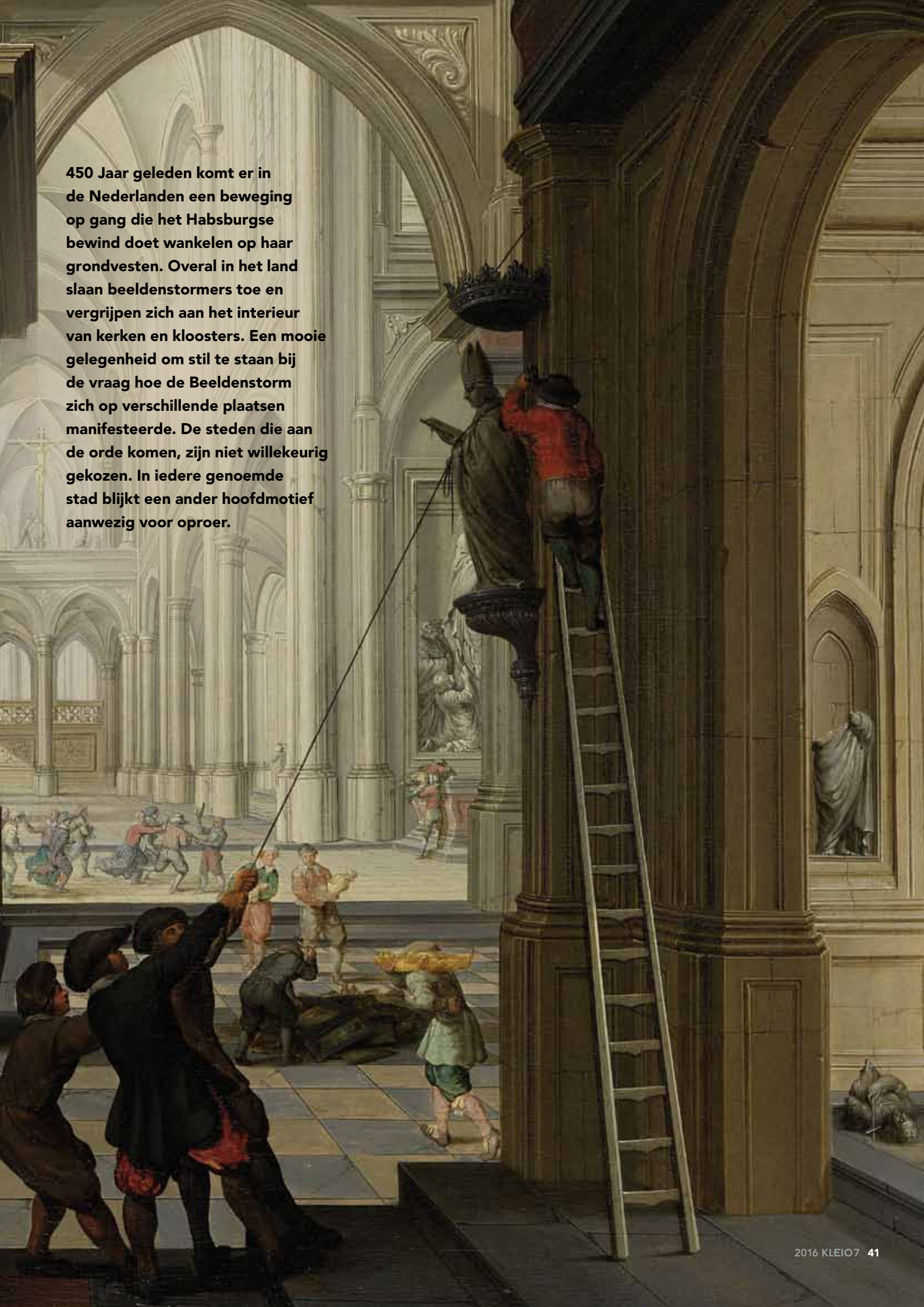

DE VELE GEZICHTEN VAN DE BEELDENSTORM

*Een verkenningstocht langs plekken
van grote onvrede*

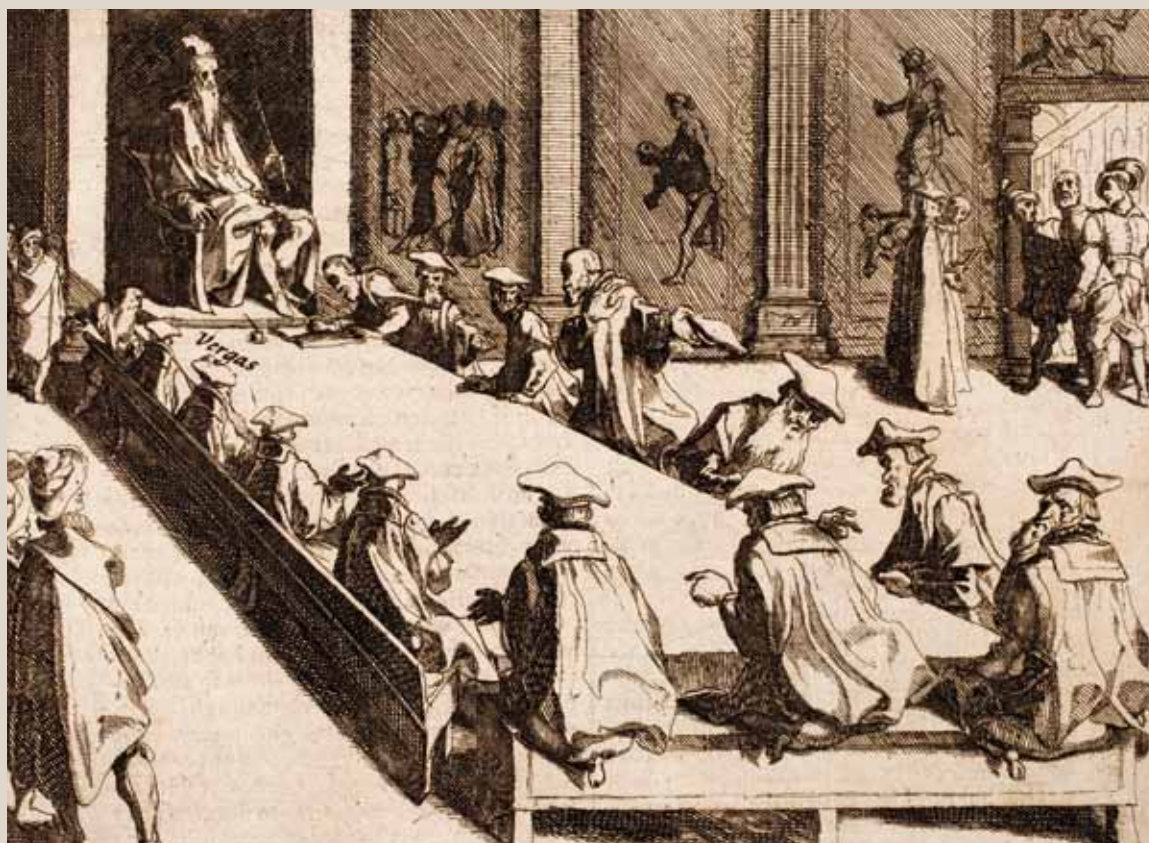
Beeldenstorm
in een kerk.
Doek, Dirck
van Delen,
1630, collectie
Rijksmuseum.

450 Jaar geleden komt er in de Nederlanden een beweging op gang die het Habsburgse bewind doet wankelen op haar grondvesten. Overal in het land slaan beeldenstormers toe en vergrijpen zich aan het interieur van kerken en kloosters. Een mooie gelegenheid om stil te staan bij de vraag hoe de Beeldenstorm zich op verschillende plaatsen manifesteerde. De steden die aan de orde komen, zijn niet willekeurig gekozen. In iedere genoemde stad blijkt een ander hoofdmotief aanwezig voor oproer.

Sander Wassing
is historicus en
conservator bij
Historisch Museum
Hazerswoude.

**Alva als voorzitter
van de Raad van
Beroerten. Prent
van Simon Frisius,
ca. 1614, collectie
Vredespaleis.**

Het is september 1567. Ongeveer 170 commissarissen zwermen namens Alva's Raad van Beroerten uit over de Nederlanden. Ze zijn uitgezonden om beeldenstormers op te sporen die deelnemen aan de 'beroerten'. Uiteindelijk worden er duizenden vonnissen opgetekend van vermeende oproerkraaiers. De vonnissen betreffen doorgaans eeuwige verbanning uit de Nederlanden en inbeslagname van alle achtergelaten bezittingen. Wie gepakt wordt wacht een executie aan de galg of met het zwaard. Deze vonnissen en getuigenverklaringen zijn prachtige bronnen waarmee we de Beeldenstorm van plaats tot plaats kunnen reconstrueren om vervolgens te concluderen dat deze overall een ander verloop had.¹

ÉÉN VORST

De oorzaken van de Beeldenstorm gaan terug tot ver voor 1566. In de eerste helft van de zestiende eeuw zien we een periode van fundamentele politieke transitie in de Nederlanden. Binnen enkele decennia brengt Karel V (1500-1558) alle zeventien provincies voor het eerst in de geschiedenis onder het gezag van één vorst. Maar aan de bestuurlijke versnippering komt geen einde: nog steeds gaan stadsbesturen prat op oude privileges en wordt iedere inmenging in bestuurlijke zaken gezien als een ongewenste inbreuk daarop. Wie in de zestiende eeuw de Nederlanden wil besturen, dient niet alleen de kunst van het onderhandelen

te verstaan, maar ook een lange adem te hebben. Om de Nederlanden bestuurbaar te houden, moet Karel V onder andere rekening houden met de adel. Door de edelen al als tieners naar het hof in Brussel te halen en ze hoge functies – een officiersrang of het stadhouderschap – aan te bieden, probeert hij ze bij het landsbestuur te betrekken. Toch komt gedurende het tweede kwart van de zestiende eeuw de relatie tussen vorst en adel onder druk te staan. Om de bestuurlijke eenheid van de Nederlanden te bevorderen worden vanaf ongeveer 1530 nieuwe centrale gerechtsinstellingen in het leven geroepen en krijgen bestaande gerechtsinstellingen meer betekenis. In deze en andere bestuursorganen krijgen de edelen er geduchte concurrenten bij: juristen met een universitaire bul op zak die hun positie te danken hebben aan de vorst. Deze 'ambtenaren' zijn beter in staat aan de stijgende behoeften van Karel V (en later diens zoon Filips II) te voldoen – bij de adel ontbreekt het doorgaans aan de vereiste knowhow.

SCHWÄRMER

Ook op een ander terrein ontstaan spanningen. Wereldlijk en kerkelijk gezag zijn in de zestiende eeuw onlosmakelijk met elkaar verbonden. Karel V profileert zichzelf als patroon van de rooms-katholieke kerk. Concreet zien we dit terug in de schenkingen van de vorst aan diverse kerken in den lande. De beroemde Goudse ramen in de Sint-

¹ Zie ook de historiografische discussie van Jozef Deleu, 'De Beeldenstorm', in: *Ons Erfdeel* vol. 18 (1975), Erich Kuttner, *Het hongerjaar 1566* (Amsterdam, 1949), J. Scheerder, *De Beeldenstorm* (Haarlem, 1974) en M. Dierickx, 'Beeldenstorm in de Nederlanden in 1566', in: *Streven: maandblad voor geestesleven en cultuur* vol. 19 (1966), p. 1040-1048.

Janskerk zijn illustratief. Op de glas-in-loodramen zien we landvoogdes Margaretha van Parma; keizer Karel V en zijn zoon Filips II worden voorgesteld als koning David en Salomo. Uit je kritiek op de kerk en haar rol in de samenleving, dan uit je daarmee in de ogen van de vorst ook kritiek op het wereldlijk gezag. Het is daarom niet verwonderlijk dat de negatieve beoordelingen van de Duitse theoloog Maarten Luther al snel onder de aandacht komen van Karel V.

Luthers idealen vinden weerklank in de standenmaatschappij die Europa in de zestiende eeuw is. Maar ook de boekdrukkunst en de machtsstructuur van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie zijn debet aan zijn succes. Voor het eerst in de geschiedenis is het nu mogelijk het reformatorisch gedachtegoed in grote oplagen en op een coherente manier te verspreiden. Karel V is weliswaar sinds 1519 rooms koning, maar moet rekening houden met vele rijksprinsen en mag op het grondgebied geen leger bijeenbrengen. Sommige prinsen kiezen er zelfs voor Luther in bescherming te nemen. Luther heeft overigens geen enkele intentie een blijvende breuk in de kerk te veroorzaken, hij wil slechts de kerkelijke structuren van binnenuit, en in samenspraak met de wereldlijke overheden, hervormen. Zwerfpredikers, of *Schwärmer*, zoals Luther ze noemt, geven echter een eigen interpretatie aan Luthers' gedachtegoed en huldigen radicalere ideeën over religieuze hervormingen. De ketterijverordeningen tegen 'Lutherie' en na 1550 de calvinisten worden steeds strenger, culminerend in het beruchte 'Bloedplakkaat' in 1550. De inquisiteurs die toezien op de naleving, zijn bij de hoge en de lage standen geen graag geziene mannen. Ook de adel ziet zich steeds vaker geconfronteerd met deze lieden. De inbeslaggenomen bezittingen van veroordeelde ketteren vallen steeds vaker toe aan deze inquisiteurs of aan de schatkist van de vorst, maar niet aan de adelstand.

'SLAPPE NEERINGEN'

De grieven van de adel worden gedeeld door alle lagen van de bevolking, en nog verder versterkt door andere problemen in het land die op elkaar inwerken en elkaar versterken. Zo is er gedurende de jaren 1550 en 1560 sprake van extreem weer. De winters zijn in deze periode lang en bitterkoud, en de zomers doorgaans ongewoon nat en koel. Het gevolg laat zich raden: de gewassen rotten op het land en daarbij breekt ook nog eens de pest uit. Door verschillende handelsconflicten met buitenlandse vorsten vergaat het de economie ook niet best. Er is sprake van 'crancke ende slappe neeringen'.

Eind december 1565 trekt een groep lagere edelen het initiatief naar zich toe. Ongeveer vierhonderd edelen, verenigd in het Compromis der Edelen verwoorden hun grieven en die van het volk in het *Smeekschrift*. Tijdens een audiëntie bij landvoogdes Margaretha van Parma biedt Hendrik van Brederode dit document aan. Onder nauwelijks verholde dreiging met opstand wordt om ver-

'WIE IN DE ZESTIENDE EEUW DE NEDERLANDEN WIL BESTUREN DIENT NIET ALLEEN DE KUNST VAN HET ONDERHANDELEN TE VERSTAAN, MAAR OOK EEN LANGE ADEM TE HEBBEN'

zachting van de plakkat en het stopzetten van de Inquisitie gevraagd. Het antwoord van de landvoogdes komt hierop neer: de naleving van de ketterijplakkat zal worden opgeschort en de inquisiteurs moeten hun werkzaamheden staken. De protestantse bijeenkomsten worden toegestaan op de plaatsen buiten de stadsmuren – daar waar ze voorheen ook al plaatsvonden. Deze afspraken blijven van kracht totdat er een definitief antwoord komt van Filips II uit Spanje.

HAGENPREKEN

Vanaf mei 1566 doet zich in West-Vlaanderen een nieuw fenomeen voor. Het verspreidt zich snel over de rest van het land en neemt dreigende vormen aan: de zogeheten hagenpreken. Hagenpreken zijn predicaties op open velden rondom grote steden die door honderden of soms zelfs duizenden mensen worden bezocht. De spirituele gisting van de jaren ervoor, merkbaar in zowel woord, beeld, als geschrift, komt tot een ontlading tijdens deze preken. De bijeenkomsten worden toegestaan en vaak zelfs begunstigd door aanhangers van het Compromis. De toegestane vrijheden verwoordt door Margaretha van Parma worden al snel opgevat in de breedste

Het laatste avondmaal, glas-in-loodraam in de Sint-Janskerk in Gouda, geschenken door Filips II. Linksonder zijn Mary Stuart en Filips II te zien.

2 Algemeen Rijksarchief Brussel (ARAB), toegangsnummer I 218 Raad van Beroerten, inventarisnummer 135, fol. 114v.-115r.
3 ARAB, I 218, inv. nr. 115, fol. 194r.

zin van het woord. Veel mensen zien de acties van het Compromis dan ook als vrijbrief openlijke predicaties te organiseren en bij te wonen. De hagenpredikers hebben verschillende achtergronden. Soms zijn het ballingen die al jaren in het buitenland hebben doorgebracht, gevlucht om geloofsredenen. Maar er zijn ook predikers bij die op enig moment in het verleden hun katholieke functie vaarwel hebben gezegd. Weer anderen hebben eerder nooit een officiële, geestelijke functie bekleed en kunnen het best als ‘lekenpredikers’ beschouwd worden: lieden die zich de Bijbel in de eigen volkstaal hebben eigengemaakt en die soms al jaren een ondergrondse geloofsgemeente leiden. De verering van heiligenbeelden en relikwieën komt vaak terug in de preken – voor lutheranen niets minder dan afgoderij. Zo ontspint zich in de Minderbroederkerk van Harderwijk een discussie over dit onderwerp tussen de zeer actieve hagenprediker Jan Aertsz Mandemaker en de koster van de kerk:

‘NAARMATE DE ZOMER VORDERT, WORDEN DE HAGENPREDIKERS EN HUN TOEHOORDERS STEEDS BRUTALER, TOTDAT ER ZELFS PREKEN PLAATSVINDEN BINNEN DE STADSMUREN’

‘Dat als die Mandemaecker in die broeren kercke predikte/ dat hy getuyghe inden kercke was/ und zoe die predicant onder anderen begost toe blasphemieren op die beelden/ heeft hij getuyghe gesien/ dat die guardian bij hem predicant opten stoell quam staen/ und hem daer jehens gesatt/ allegierende die cijraet van Salomons tempel.’²

In modern Nederlands: ‘Toen Mandemaker in de Broerenkerk predikte was hij, getuige, in de kerk aanwezig. Op het moment dat de prediker kwaad begon te spreken over de heiligenbeelden kwam de gardiaan naast hem op het kansel staan. Hij sprak de prediker tegen en verwees naar de versieringen in Salomo’s tempel.’

Hagenpreken worden meestal gehouden op plaatsen buiten de jurisdictie van een stad of op de landgoederen van Compromisleden als Hendrik van Brederode – de kans dat autoriteiten de preek komen verstoren is hier minimaal. In sommige gevallen gaat de steun van de ‘Verbonden edelen’ verder dan het tolereren van hagenpreken op hun grondgebied. De aanwezigheid van de hoge heren wordt soms opgemerkt en een enkele keer treden zij zelfs op als persoonlijke lijfwacht van de predikers. Willem Dircxz uit Voorschoten verklaart het volgende over een preek net buiten Leiden:

‘...daer deur hy eens derwerts ging om[m]e te zyne water te doene was, en(de) comen(de) aldaer op het eynde vant sermoen, sach datter [een] predi- cant predickte en(de) gaende hy deposant weder nae huys quam die heere van Wijngaerden nae hem te wagen rijden, en(de) reedt hij sulcx verbij, hebben(de) den p(re)dicant bij hem opte wagen...’³

In modern Nederlands: ‘...hij ging naar de plaats waar de hagenpreek plaatsvond om water te halen. De preek was bijna ten einde. Hij zag de prediker spreken en ging weldra terug naar huis. Terug op weg naar huis kwam de heer Van Wijngaerden hem tegemoet rijden op een kar. Naast hem op de kar zag hij de prediker...’

De genoemde Jacob Oom van Wijngaerden behoort tot de riddermatige adel van het graafschap Holland en tot de ondertekenaars van het *Smeekschrift*. Behalve dat hij verschillende predikanten van A naar B brengt, maakt hij er ook geen probleem van de toehoorders van de hagenpreken te voorzien van pistolen.

Naarmate de zomer vordert, worden de hagenpredikers en hun gehoor steeds brutaler, totdat er zelfs preken plaatsvinden binnen de stadsmuren. In het Gelderse Tiel loopt een dergelijke situatie volledig uit de hand. Een pastoor schetst een levendig beeld van wat er gebeurt op een augustusdag 1566. Een schout neemt poolshoogte op een kerkhof binnen

de stad waar een menigte van ongeveer zestig man zich verzameld heeft. Hij heeft zijn hond meegenomen en sommeert de spreker direct de stad te verlaten. Echter, prediker Jacobus Michaëlis uit Culemborg wil van geen wijken weten en krijgt nu de hond op zich afgestuurd:

‘Ende de predicant gevolcht zynde heeft hij Schouteth opden selven predicant eenen Engelschen dogge gehest, die den selven predicant vande stoel affgetoeghen ende neder getoeghen heeft.’⁴

In modern Nederlands: ‘...na de predikant te zijn gevolgd heeft hij, schout, zijn Engelse Bulldog op de prediker losgelaten. De hond trok hem van het spreekgestoelte af.’

De bezoekers van de preek zien dit aan en weten de man en de hond van elkaar te scheiden. Op zijn beurt moet de schout het nu ontgelden die maar met moeite het vege lijf kan redden. Met brandende lonten en allerhande wapentuig gaat het gezelschap nu op weg naar het stadhuis. Na het gebouw een nacht lang te hebben belegerd worden uiteindelijk afspraken gemaakt over de vrijheden voor een harde kern gereformeerden binnen de stad.

‘LAETSE UYTGANCK’

De bom barst uiteindelijk op 10 augustus 1566 in het nu Franse Steenvoorde. Na een opruiende

hagenpreek van de uit ballingschap teruggekeerde Sebastiaen Matte gaan gereformeerden op weg naar de kerk en het klooster. Niets blijft er heel van het interieur in beide godshuizen. Al eerder in de geschiedenis deed zich iets dergelijks voor. In 1522 bijvoorbeeld worden, gedurende de afwezigheid van Luther, beelden kapotgeslagen in het Duitse Wittenberg. Idem in Frankrijk. De schaal waarop de vernielingen in de Nederlanden plaatsvinden en de snelheid waarmee de oproeren zich verspreiden, zijn echter ongekend.

Binnen de reformatische stromingen zijn het in het bijzonder de calvinisten die sympathiseren met het ontruimen van kerken en kloosters. Vooral de grootschalige vernielingen in Antwerpen maken overal in de Nederlanden grote indruk en worden gezien als het startsein voor ongeregelde elders in het land. De bevolking heeft een dag van tevoren al uiting gegeven aan hun onvrede door tijdens de ommegang van het Mariabeeld ‘Maayken, Maayken, dit is uw laetse uytganck!’ te roepen. Op 20 augustus gaat het mis. Niet één van de ongeveer vijftientig tot dertig aanwezige kerken en kloosters in de stad blijft voor de vernielzucht van de beeldenstormers gespaard. De gebeurtenissen in Antwerpen zorgen voor een schokgolf door de Nederlanden. Overal wordt het nieuws met ongeloof ontvangen en in veel steden vormt deze gebeurtenis het startsein voor de ondergrondse consistories om actie te ondernemen. ►

ARAB, I 218, inv.
nr. 136, fol. 6v.

Hendrik van Brederode biedt Margaretha van Parma het Smeek-schrift aan. Prent uit *Histoire de la guerre des Pays-Bas, 1727*, R.P. Farnien Strada e.a., collectie Vredespaleis.

Standbeeld van
Hendrik van
Brederode in
Brussel. Foto: M0tty.

Op donderdag 22 augustus bereiken de Antwerpse beeldenstormers 's-Hertogenbosch. In de namiddag ratelen hun reiskarren over de keien, waarna ze stoppen bij de Sint-Janskerk. Het nieuws over de komst van deze lieden moet al eerder zijn ontvangen. Die middag hebben handwerklieden zich al in de kerk verzameld, waar zij provocatief Duitse psalmen aanheffen, demonstratief in verboden psalmboekjes bladeren en koster Mathias Keyen bespotten. Tegen het einde van de middag slaan zij de handen ineen met de gearriveerde mannen uit Antwerpen. Uit de gelederen van de smeden staat Christoffel Ruyvoegel op. Hij vernietigt daarop het kruis boven de trouwdeur, dat met ijzeren haken aan de muur bevestigd is: 'Dit is voor u, goede mannen!'

Deze actie is het startsein van de verwoestingen die volgen. Van de honderden heiligenbeeldjes en ongeveer tweeënvijftig altaren die in de Sint-Janskerk aanwezig zijn, worden er vele kapotgemaakt. Tot hertoe lijkt er nog sprake van een vooropgezet plan en organisatie. De schout en magistraat horen van de gebeurtenissen, gaan eropaf en worden direct verjaagd met de woorden: 'Vertreckt gy bloetsuypers!' De schutters van de Jonge Voetboog worden bijeengeroepen: slechts negen personen blijken bereid mee te gaan naar de kerk. Zij staan door hun geringe aantal machteloos. Tegen het middaguur dringen beeldenstormers opnieuw de Sint-Janskerk binnen. Pas tegen tien uur 's avonds zijn de beeldenstormers weg en zijn de stadsschutters bereid de kerk te bewaken.

De dagen daarna gaan de vernielingen onverminderd door in de kloosters in en om de stad. Degenen die de gebeurtenissen achter de schermen hebben gestimuleerd, verliezen nu iedere grip op de situatie. In de bronnen komen roof van voedsel en drinkwaren én volkswroede duidelijk naar voren als drijfveren. We lezen bijvoorbeeld hoe Joost de Lintwever toeslaat in het Sint-Geertruidenklooster aan de Orthenstraat:

**'DE SCHOUT EN MAGISTRAAT HOREN VAN DE GEBEURTENISSEN,
GAAN EROPAF EN WORDEN DIRECT VERJAAGD
MET DE WOORDEN: "VERTRECKT GY BLOETSUYPERS!"'**

'En(de) spraken tot zeke(re) religieusen (als namentlick der zuster vand(en) schouteth Brecht, de dochte(re) heer Willem van Oss en(de) der zuste(re) van wylen Mr Merten de Graeve) en(de) zeyden zusterkens nu zuldy de vos slechten en(de) cruypen uuyt daer ghy inne zyt gecroep/ Ende stonden die jongers die int voers(chreven) clooster waeren voirts ten eynde zy die beelden int voers(chreven)

clooster af breken zouden zeggen(de) stoot dit af en(de) slaet dat in stukken.'

In modern Nederlands: 'En hij sprak tot een aantal geestelijken (te weten de zus van de schout, de dochter van Willem van Oss en de zus van wijlen meester Merten de Graeve) deze of soortgelijke woorden: "Nu zullen wij de vos uit zijn schuilplaats verdrijven!" Toen de jongens in het klooster waren riepen zij: "Stoot dit af en sla dat in stukken!"'

Het begrip 'vos' moet in dit verband waarschijnlijk een sterk symbolische betekenis hebben gehad. Vossen staan symbool voor verraad, vleierij, sluwheid en oneerlijkheid. Van de Bossche kloosters is het Wilhelmienvlooster Baseldonk een van de gebouwen die het ergst getroffen zijn, samen met de kloosters van de dominicanen en die van de minderbroeders. Bronnen zijn het erover eens dat het de plunders meestal te doen was om levensmiddelen. Sommige geestelijken hebben dit ook in de gaten en weten vernielingen te voorkomen. Zo laat de prior van het fraterhuis in allerijl de tafel dekken voor de ongenode gasten:

'Zegt ierst des gevraecht zynde/ Dat ten tyde vanden ierste destructie binnen des(es) stadt geschiedt/ Des achternoens tusschen vier en(de) vyff uren zyn binnen der kercke vanden fratres huys voers(chreven) zom(m)ige quaet willige gecomen/ Waer voere hy depon(ent) en(de) den pater beducht wesen(de) dat zy binnen de voers(chreven) kercke zouden d'altaeren en(de) beelden breken/ gelyck zy sdaechs te voeren in S(in)te Jans kercke en(de) zom(m)ige andere kercken gedaen hadden/ hebben om tselve te verhinderen inde kercke gedeckt ge-

hadt eene taefele en(de) daerop gestelt booter kесе en(de) zallem en(de) drie kannen biers daerby.’

In modern Nederlands: ‘Ten tijde van de eerste vernielingen binnen de stad, tussen vier en vijf uur ’s middags, waren enige kwaadwillige personen binnengedrongen in de kerk van de fraters. Hij en de pater waren bevreesd dat zij de altaren en beelden zouden breken zoals zij dat eerder in de Sint-Janskerk en andere kerken hadden gedaan. Om dit te verhinderen hebben zij een tafel gedekt en boter, kaas, zalm en drie kannen bier klaargezet.’

De beeldenstormers slaan opnieuw toe in oktober 1566. De komst van twee regeringsambtenaren vanuit Brussel zorgt voor de welbekende lont in het kruitvat. Een tassenmaker en ex-koorknaap genaamd Jan Bentijn ruïneert het orgel in de Onze-Lieve-Vrouwekapel en wel om de volgende reden:

‘Dewelcke die orgelen aldaer omstucken smeeet/ zeggen(de) zy hebben my het singen verboden/ maer ick sal hun het pypen verbieden.’

In modern Nederlands: ‘Hij smeeet het orgel aan stukken en riep: “Zij hebben mij het zingen verboden, maar ik zal hen het orgelspelen verbieden!”’

STRASSE ORGANISATIE

Religieuze, sociaaleconomische en meer irrationele elementen zijn in de Bossche Beeldenstorm zeer nauw met elkaar verbonden.⁵ Op dezelfde dag als in Den Bosch, vinden er ook vernielingen plaats in Breda. De eerste onheilstijdingen over de Beeldenstorm bereiken de stad op 21 augustus 1566. Vanuit Antwerpen zouden duizenden beeldenstormers naar de stad op weg zijn. De aantallen blijken schromelijk overdreven, maar de stedelijke overheid kan niet voorkomen dat er die avond enkele tientallen Antwerpenaren de stad binnenglippen en onderdak zoeken bij medestanders onder de Bredase bevolking. De volgende dag gaan veel mensen over tot het verwijderen van de beelden uit de in Breda aanwezige kloosters en de kerk. Wat opvalt, is dat het er allemaal heel ordelijk en weinig chaotisch aan toegaat. A.J.M. Beenakker, die in 1972 een studie wijdde aan de Beeldenstorm in Breda, concludeert dat de gebeurtenissen niet zozeer geïnitieerd worden door grote aantallen beeldenstormers – durf en strasse organisatie van enkele tientallen gereformeerden vormen de drijvende kracht achter de gebeurtenissen hier. De actieve betrokkenheid van een van de ‘Verbonden Edelen’ valt ook op. Nadat de beeldenstormers

hebben toegeslagen in de Onze-Lieve-Vrouwekerk tracht de magistraat verdere vernielingen te voorkomen. Filips van Marnix van Sint-Aldegonde waarschuwt hem echter de gereformeerden geen strobreed in de weg te leggen. Eerder hebben hagenpredikers bij hem thuis in de stad onderdak gekregen. Beschermd door deze invloedrijke figuur, wordt de tweede dag het interieur van klooster Sint-Catharinadal naar de vernieling geholpen. Net als in Antwerpen blijft er ook in Gent niets heel van de kerken, kloosters en kapellen. Een etmaal blijkt voldoende voor groepen beeldenstormers om de zeven parochiekerken, de Sint-Veerlekerk, tien mannenkloosters, twaalf vrouwenkloosters, drie begijnhoven, tien hospitalen en zeven kapellen te verwoesten. Er is duidelijk sprake van een zorgvuldig voorbereid plan. Daarbij moet gezegd worden dat aan de vooravond van de Gentse Beeldenstorm sprake is van sterk schommelende graanprijzen en dat dit mogelijk een stempel heeft gedrukt op de gebeurtenissen.⁶

Een verhaal over drie steden. Beeldenstormers slaan er weliswaar op dezelfde dag toe, maar op elke plek met andere motieven. ■

⑤ Zie over de Beeldenstorm in Den Bosch bijvoorbeeld L.J.A. van de Laar, ‘De Beeldenstorm in ’s-Hertogenbosch’, in: *Boschboombladeren* vol. 34 (november 1986), p. 2-25.
⑥ Peter Arnade, *Beggars, Iconoclasts & Civic Patriots. The Political Culture of the Dutch Revolt* (Ithaca, 2007), p. 95.

De Beeldenstorm.
Prent van Frans Hogenberg, 1566-1570.

VERDER LEZEN

- JAN J.B. KUIPERS, *De Beeldenstorm. Van oproer tot opstand in de Nederlanden, 1566* (Zutphen 2015).
- J.J. WOLTJER, *Op weg naar tachtig jaar oorlog. Het verhaal van de eeuw waarin ons land ontstond* (Amsterdam 2011).
- MAURITS EBBEN, MARGRIET LACY-BRUIJN en ROLOF VAN HÖVELL TOT WESTERFLIER, *Alba. General and Servant to the Crown* (Rotterdam 2013).
- MAARTEN HAGEMAN, *Het kwade exempel van Gelre. De stad Nijmegen, de Beeldenstorm en de Raad van Beroerten, 1566-1568* (Nijmegen 2005).
- HENK VAN NIEROP, ‘Edelman, bedelman. De verkeerde wereld van het Compromis der Edelen’, in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* vol. 107, no.1 (1992), p. 1-27.